

DROBNOSTI

PROČ JDOU VĚCI ŠEJDREM? (K ETYMOLOGII SLOVA ŠEJDREM NA ZÁKLADĚ DOKLADŮ Z ČEŠTINY DOBY STŘEDNÍ)

This article discusses the origin of the Czech lexeme *šejdrem*.

Jde-li¹ nebo je-li něco *šejdrem*, pak s tím není něco v pořádku. Jde to nakřivo, na stranu, bokem, napříč, šikmo či úkosem (srov. SSJČ), zkrátka nějak to vybočuje ze směru rovně čili šejduje to. Zatímco sloveso *šejdrovat* se v dnešní češtině objevuje spíše okrajově, adverbium *šejdrem* se v ní drží pevně, a to již několik staletí. Jeho etymologie však není zcela jednoduchá a průhledná na první pohled.

Všechny etymologické slovníky češtiny u hesla *šejdrem* uvádějí, že jeho původ je málo jasný. Také výklady tohoto lexému se v nich mezi sebou výrazně liší.

Slovník J. Holuba a F. Kopečného (1952) uvádí slovo *šejdrem* pod heslem *šejdíř* a nabízí dvě varianty jeho výkladu. Odvozuje jej v první řadě z německého *scheidern gehen* ‚nejít na věc rovnou, ale podvádět‘, za pravděpodobnější ale považuje původ v německém *Scheider* odvozeném od slovesa *scheiden* ‚odlučovat, rozdělovat‘: ‚Alchymista, jenž odlučoval ryzí kov od nerostů méně cenných a přitom si i svého zisku hleděl.‘ Za příbuzné přitom považuje slovo *šiditi*.

Podobně vykládá původ lexému *šejdrem* i J. Rejzek (2001). Podle něj pravděpodobně souvisí se slovy *šejdíř* a *šiditi*, celkově ale jeho

etymologii považuje za málo jasnou. Slovo *šiditi* přitom dává podobně jako J. Holub a F. Kopečný do souvislosti s německým *scheiden*, které bylo i alchymistickým termínem, a odtud podle něj zřejmě pochází i význam *podvádět*.

Jiného názoru je V. Machek (1971). Podle něj *šejdrem* pravděpodobně vzniklo na Moravě ze *ševerem*, které zřejmě souvisí s moravským *uvírý* ‚zborcený, zkřivený‘ (srov. např. i *šuvírý*, *šurý* – *šurá deska* ‚křivá deska‘, dále *šúrem* a *šourem* v moravských nářečích; srov. Nejedlý, 1977, s. 213n.). Uvádí i podoby *šnejdrem* a *šlejdrem*, které označují za nářeční.²

Etymologický slovník J. Holuba a S. Lyera (1978) předpokládá stejně jako V. Machek domácí původ. Podle něj nejspíše vzniklo z moravského *švidrem* a to má původ ve slově *svidřík*. Slovo *svidřík* je považováno za všeslovanské, mající původ v praslovanském **svьrd-*, starém druhotvaru k *vrtati*.

České etymologické slovníky tedy nabízejí vcelku dvě hlavní teorie původu slova *šejdrem*. První z nich tvrdí, že se jedná o slovo s kořeny v němčině, druhá vidí jeho původ ve slvanštině. První shledává jeho významový základ v ‚podvodném, nerovném jednání‘, druhá ho dává do souvislosti s významem ‚křivý‘ nebo jeho sémantický vývoj nechává bez bližšího komentáře.

---

¹ Příspěvek vznikl jako součást projektu Slovní zásoba češtiny doby střední – „editio princeps“, řešeného v rámci programu Podpora projektů cíleného výzkumu (č. 1QS900610505) a zároveň v rámci činnosti Výzkumného centra vývoje staré a střední češtiny (č. LC 546).

---

² Jako nářeční označuje podobu *šnejdrem* i S. M. Newerkla (2004, s. 350n.). Předpokládá, že tato varianta vznikla kontaminací s německým slovesem *scheiden*.

Také pokusy o rekonstrukci původní podoby tohoto slova vedou k velmi rozdílným výsledkům. Pokusíme se proto najít doklady jeho výskytu v textech, s nimiž v jejich souborné podobě etymologové dosud neměli možnost pracovat, a možný původ lexému pak vyvodit na jejich základě. Využijeme k tomu připravovanou elektronickou databázi textů *Madla* obsahující lexikální materiál češtiny doby střední (srov. Lehečka-Martínek-Vajdlová, 2007, s. 97n.).

V této databázi najdeme pět dokladů odpovídajících našemu *šejdrem*, ovšem pouze v podobě *šnejdrem*. Dva z nalezených dokladů pocházejí ze dvou různých děl Daniela Adama z Veleslavína (*Dictionarium linguae latinae*, 1579; *Silva quadrilinguis*, 1598), ve dvou dalších je citována stejná pasáž z jiného Veleslavínova díla, z *Kalendáře historického*, 1578 (Paprocký: *Zrcadlo slavného markrabství moravského*, 1593; Jungmann: *Slovník česko-německý*, 1834–1839). Kromě dokladů od Veleslavína nebo citací Veleslavína v jiných pracích se v databázi vyskytuje ještě doklad od Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdrůžic (*Putování*, 1608) – srov. doklady:

1. Paprocký: *Zrcadlo slavného markrabství moravského* (1593); cit. Veleslavín: *Kalendář historický* (1578):
*jeda na lov [pan Jindřich z Hradce, 1506], sám sebou uhodil na oštíp, když se sáně šnejdrem [šnejdrem] daly, a uhodil se v stehno, až mu oštíp skrze ledví vyvil a v korbě uvázl*³
2. Veleslavín: *Dictionarium linguae latinae* (1579):
titubo, are [...] ebriorum proprie est, et exhaustis viribus senum; motati se, šnejdrem [šnejdrem] choditi, jako ožralí a staří lidé
3. Veleslavín: *Silva quadrilinguis* (1598):
klátiti se, motati se, viklati se, šnejdrem [šnejdrem] choditi; vacillare, nutare

³ Týž doklad uvádí i Jungmannův slovník.

4. Harant: *Putování* (1608):

Obrátil se vítr a vál nám stranou, pročez musili jsme lavirovati a šnejdrem [šnejdrem] s naváženou lodí na jednu stranu jeti.

V době veleslavínské je tedy několika různými autory zachycena podoba *šnejdrem*. Výskyt podoby *šejdrem* nebyl v dokladech z databáze zaznamenán vůbec. Předpokládáme tedy, že podoba *šnejdrem* byla podobou původní, základní a teprve z ní v pozdějším vývoji vznikla podoba *šejdrem*. Při hledání původu slova *šejdrem* proto vyjdeme z podoby *šnejdrem* jako ze staršího a původního tvaru.

Lexikální databáze češtiny doby střední přitom obsahuje také slovo *šnejdar* (ve variantách *šnejdar*, *šnejdr*, *šnejdář* a *šnajdr*), nástroj, kterým se vrtá; nebozez⁴. To po formální stránce vykazuje se slovem *šnejdrem* nápadnou podobnost, i když se na první pohled zdá, že po stránce významové mezi oběma slovy z nověčeského hlediska spojitost není. Formální hledisko ale souvislost mezi slovy nabízí, proto se budeme zabývat zároveň i původem slova *šnejdar*.

Podoba *šnejdar* byla přejata z německého *Schneider*. To bylo odvozeno od slovesa *schneiden* (v základním významu), řezat, krájet⁴ příponou *-er* (*schneiden* > *Schneider*), která v němčině slouží mj. k derivaci názvů prostředků a nástrojů od slovesných základů. Otázkou je, zda se s tímto slovesem nemůže pojít i slovo *šnejdrem*.⁴

Německý slovník J. a W. Grimmových *Deutsches Wörterbuch* (1991) uvádí u slovesa *schneiden* několik významů, mezi jinými

⁴ Ve staré češtině substantivum *šnejdar* ani adverbium *šnejdrem* doloženo nemáme, na sklonku stě. období (1490) je však zaznamenáno jednou antroponymum *Šnejdar*, nepřímou poukazující na skutečnost, že naši předkové již znali nástroj zvaný *šnejdr*, *šnejdar*, *šnejdář*, *šnajdr*, možná po něm i pojmenovávali profesi člověka, který s ním pracoval. V úvahu ale připadá i varianta, že proprium *Šnejdar* má původ ve slově *Schneider* ve významu ‚křejčí‘.

i ‚einen geraden Weg einschlagen, um einen Umweg zu vermeiden‘, tj. ‚uhnout z cesty, změnit směr‘. Ukazuje se tedy, že slovo *šnejdrem* > *šejdrem* má s největší pravděpodobností skutečně základ v německém *schneiden*, jehož odraz lze prokazatelně najít jak ve formální, tak i ve významové stránce tohoto lexému, a má stejný původ jako slovo *šnejdar* ‚nástroj na vrtání, nebozez‘.⁵

Slovník T. Menzela a G. Hentschela *Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Teschner Dialekt des Polnischen* (2003) upozorňuje na souvislost mezi frazémem *die Kurve schneiden* a původem slova *šejdrovat*, resp. *sznajdrować*. Podoba *sznajdrować* totiž existuje v těšínském nářečí a podle tohoto slovníku do něj přišla právě z češtiny. Původ slova *šejdrovat* přitom slovník spojuje také se slovesem *schneiden*.

V lexikální databázi češtiny doby střední *Madla* se lexém *šejdrovat*/*šnejdrovat* nevyskytuje. Buď v té době v češtině nebyl, nebo nebyl zachycen při excerpci textů do databáze (databáze obsahuje přibližně 550 000 výpisků z několika desítek dobových textů různého tematického i žánrového zaměření). Doklady na výskyt slova *šejdrovat* (ani *šejdrem*) ale neposkytuje ani dosud zpracovaný lexikální materiál češtiny staré přístupný v rámci aplikace *Vokabulář webový*. Je tedy možné se domnívat, že se slovo *šejdrovat* v češtině objevilo až později.

Doloženo je spolehlivě až v nové češtině (srov. např. SŠJČ): ‚šejdrovat (náf. šnejdrovat Rais, šnajdrovat V. Mrš.) [...] ‚jít, pohybovat se stranou, šejdrem‘‘.

⁵ Je zajímavé, že i mezi významy ‚řezat, vrtat‘ a ‚uhnout z cesty‘ nacházíme spojitost, a to i v dnešní češtině. Dokládá ji hojně užívané spojení *řezat zatáčky*, které existuje i v němčině (*die Kurve schneiden*), a do češtiny se tak pravděpodobně dostalo z němčiny jako kalk (v současné němčině se *schneiden* používá i ve významu ‚udělat myšku při předjíždění‘ – tj. ‚vybočit, odbočit‘).

V současné (psané) češtině se ale vyskytuje již velmi zřídka – v *Českém národním korpusu SYN2005* má 0 výskytů, internetový vyhledávač *Google* našel 5 výskytů (např. *Budou s tím za jízdy šejdrovat, protože nepochopí, že DSG řadí samo*).

Lze se proto domnívat, že slovo *šejdrovat* je mladší než slovo *šejdrem* a bylo odvozeno právě od něj, i když se jedná jen o úvahu. Další otázkou zůstává, od čeho pak bylo bezprostředně odvozeno slovo *šejdrem*. Nabízí se možnost *schneiden* > *šnejdar* > *šnejdrem* > *šnejdrovat*, ale nelze ji spolehlivě doložit.

Není také zcela jasné, jak nastala změna podoby *šnejdrem* na *šejdrem*. Je možné, že postupně došlo ke kontaminaci s jinými, podobně znějícími slovy, jako *šejdovna* ‚mlýn na kůlech; pekařská mlýnice‘ nebo *šejdír* ‚tovaryš, který měl ve mlýně ve správě obilí pekařů‘, majícími původ ve slovese *scheiden*. Pekařská mlýnice je v *Madle* doložena i jako *šejdovna* (F. Oberpfalcer: *Jazyk knih černých, jinak smolných*, 1935) či *šejrovna* (J. Jungmann: *Slovník česko-německý*, 1834–1839).

Jisté ale je, že slovo *šejdrem*, resp. *šnejdrem* se používalo již v době veleslavínské. Zároveň je pravděpodobné, že má původ v německém slovese *schneiden* a je etymologicky příbuzné se slovem *šnejdar* ‚nebozez‘.

LITERATURA

- Český národní korpus – SYN2005 (2005). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.
- GRIMM, J. – GRIMM, W. (1991): *Deutsches Wörterbuch*. München et al.: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- HOLUB, J. – KOPEČNÝ, F. (1952): *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Státní nakladatelství učebnic.
- HOLUB, J. – LYER, S. (1978): *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním*

- zřetelem ke slovům kulturním a cizím*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- JUNGMANN, J. (1989): *Slovník česko-německý*. Praha: Academia.
- LEHEČKA, B. – MARTÍNEK, F. – VAJDLOVÁ, M. (2007): Příspěvek k poznání české slovní zásoby doby střední. In: J. Kamper-Warejko et al. (eds.), *Studia nad słownictwem dawnym i współczesnym języków słowiańskich*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, s. 97–102.
- MACHEK, V. (1971): *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia.
- Manuální anotátor digitálního lexikálního archivu (Madla)*. Praha: Oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i. Cit. 2009-05-14. (Připravovaná databáze.)
- MENZEL, T. – HENTSCHEL, G. (2003): *Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Teschener Dialekt des Polnischen*. Oldenburg: Bibliotheks- und Informationssystem der Universität.
- NEJEDLÝ, P. (1977): Co ve slovnících nenajdete: zhůvěřilost. *Naše řeč*, 80, s. 213–215.
- NEWERKLA, S. M. (2004): *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- REJZEK, J. (2001): *Český etymologický slovník*. Praha: Leda.
- SSJČ (1960–1971): *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Academia.
- Vokabulář webový (2006–2010)* [online]. Verze 0.4.2. Praha: Oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i. Cit. 2009-11-08. <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

Kateřina Rysová

*Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
Valentinská 1, 116 46 Praha 1
rysova@ujc.cas.cz*

SILNICE SE V ZIMĚ UDRŽUJE POUZE PLUHOVÁNÍM (O SLOVESECH PLUŽIT A PLUHOVAT)

This article discusses the meaning of the words *plužit* and *pluhovat*.

S nápísem, který mi posloužil jako název příspěvku, se lze na našich silnicích setkat poměrně často. Rodilý mluvčí zřejmě nebude mít problém mu porozumět, užití slovesa *pluhovat* ho v tomto kontextu pravděpodobně nepřekvapí. Pokud nahlédneme do slovníků zachycujících současnou českou slovní zásobu, zjistíme, že v žádném z nich není dosud *pluhovat* v tomto významu (,odhrnovat sníž ze silnice pluhem‘) zachyceno. Sloveso *pluhovati* nalezneme pouze v *Příručním slovníku jazyka českého* (PSJČ). Jde o slovo z lyžařského prostředí s významem ,brzditi vnitřními hranami lyží, při čemž paty jsou značně vytlačeny ven, plužiti‘. PSJČ tedy považuje slovesa *plužiti* a *pluhovati* za synonymní. Další slovníky již uvádějí pouze sloveso *plužit(i)* a vykládají ho rovněž pouze ve význa-

mu ,brzdit jízdou po vnitřních hranách lyží se špičkami u sebe‘ (*Slovník spisovného jazyka českého*), respektive ,brzdit vnitřními hranami lyží‘ (*Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*).¹

Jak však dokazují doklady v Českém národním korpusu i v internetových vyhledávacích, zejména výrazy *pluhovat*, *pluhování* atd. se v „silničářském“ významu běžně používají. Z jazykového hlediska proti těmto slovům a jejich užívání jistě nelze nic namítat. Sloveso *pluhovat* bylo utvořeno derivací ze substantiva *pluh* pří-

¹ V *Česko-německém slovníku* F. Š. Kotta nalezáme u hesla *plužiti* dva významy: 1. ,sloužiti‘; 2. ,orati, pluhovati‘. Dále se zde vyskytuje sloveso *pluhovat* ve významu ,orati‘, jde ovšem o doklad ze slovenštiny.